

RUIM BAAN VOOR MY

Bestaat het 'zuivere' christendom? Vergeet het maar. Het staat bol van Griekse, Germaanse en Keltische mythen en symbolen uit de begintijd van de Europese beschaving. Voor Anton Wessels is dat een aansporing de ramen wijd open te zetten voor de hedendaagse cultuur.

'Heidense tempel' die lijkt op een Noorse staalkerk

Toen in 1968 in Medellín de Latijns Amerikaanse bisschoppen bijeen waren geweest op een synode die later als een van de geboorteplaatsen van de theologie van de bevrijding werd aangemerkt, brachten ze verslag uit aan Rome en vroegen om bijstand.

Ze kregen dit antwoord terug: 'We begrijpen dat jullie omstandigheden heel anders zijn dan de onze in Europa. Om ons in staat te stellen jullie te helpen, verzoeken we jullie ons deskundigen te sturen over de Latijns Amerikaanse economie, politiek, sociologie en antropologie. Maar stuur geen theologen, want die hebben we zelf genoeg in huis.'

Symbolisch teken

Voor Gustavo Gutiérrez, die dit voorval verhaalt, blijkt hier dat men in Rome niets van de wisselwerking tussen evangelie en cultuur heeft begrepen. De bevrijdingstheoloog zei dit op een moment, dat de Afrikaanse bisschoppensynode, begin mei van dit jaar in Rome gehouden, nog ver in het verschiet lag. Maar deze synode had hem met des te meer reden hetzelfde kunnen doen zeggen: het feit dat

Rome niet naar Afrika kwam, maar omgekeerd Afrika naar Rome moest, is een symbolisch teken voor de manier waarop de conservatieve krachten in het Vaticaan vandaag nog de verhouding tussen christelijk geloof en cultuur zien: 'het' evangelie wordt gezien als een onveranderlijke geestelijke grootheid, die door Rome wordt beheerd en alleen door het leergezag goed kan worden geïnterpreteerd.

Wisselwerking

Vanuit de vroegere zendingsgebieden in Latijns-Amerika, Afrika en Azië wordt al decennia lang hevig verzet aangetekend tegen deze Europa-centrische opvatting van cultuur en deze statische visie op het evangelie. Juist de diversiteit in culturen waarin het christelijk geloof mondiaal wortel heeft geschoten, heeft theologen buiten Europa de ogen geopend voor de dynamische wisselwerking tussen religie en cultuur. Het evangelie sec bestaat niet: het hult zich altijd in het gewaad van een cultuur, zo heeft men ontdekt. Het is niet los verkrijgbaar als een vaste inhoud in een wisselende vorm, maar onlosmakelijk

vervlochten met de normen, waarden en symbolen van een gegeven cultuur. Het zijn ironisch genoeg juist Afrikaanse rooms-katholieke theologen die de term 'inculturatie' voor dit vergroeiingsproces hebben geïkt – en die nu van het Vaticaan nul op hun rekest lijken te krijgen. Maar hun woord 'inculturatie' (er wordt ook wel van 'contextualisering' gesproken) is inmiddels wel gemeengoed geworden in de theologie. Het geldt als trefwoord voor een inzicht waarachter de kerken niet meer terug kunnen: zoals het Woord vlees is geworden (incarnatie), zo dient ook het christelijk geloof zelf vlees en bloed te worden in de menselijke cultuur. En cultuur, dat is nu eenmaal een veranderlijk, veelvormig proces, dat nooit voor eens en altijd op een noemer is te brengen.

Verstrengeling

Dat maakt de verhouding tussen evangelie en cultuur altijd spannend en elke dag nieuw; de zedings- en godsdienstwetenschapper Anton Wessels, hoogleraar aan de Vrije Universiteit, kan er vanuit zijn vakgebied over meepraten. Dat inzicht heeft men zich in zijn vak, de missiologie, moeizaam eigen gemaakt, na er eeuwenlang blind voor te zijn geweest. Lange tijd is de westerse cultuur immers als vanzelfsprekend met de christelijke boodschap naar andere continenten geëxporteerd. Maar de vroegere zedingskerken zijn nu partnerkerken in de oecumene geworden. We moeten daarom, bescheiden geworden, aan hen nu eerst maar eens vragen hoe hun cultuur in elkaar zit, voordat we het christelijk geloof ter sprake brengen. En dat niet alleen: we moeten nog verder gaan en door hun bril leren kijken naar ons eigen christelijk geloof, en zien hoe verstrengeld het is met onze eigen westerse cultuur. Is ook het westerse christendom niet totaal door zijn eigen culturele context van kapitalisme en modernisering bepaald?

Zo houden niet-Europeanen ons een spiegel voor. Door hun cultuur met de onze te vergelijken, kunnen we tot verrassende en soms pijnlijke zelfkennis komen. Maar tegelijk kunnen we de verrijkende ervaring opdoen van het bonte veelvoud van christelijke expressievormen. We leren ons eigen geloofsverstaan relativiseren.

Lessen

Wessels heeft daar een aantal jaren geleden al een bijdrage aan geleverd met een mooi boek, *Jezus zien* (1986), waarin hij het Christusbeeld uit diverse culturen en continenten naast elkaar zette en met elkaar vergeleek. In zijn nieuwe boek, *Kerstening en ontkerstening van Europa*, volgt hij een andere weg. Nog steeds is hij nieuwsgierig naar de dynamiek van evangelie en cultuur, en speurt hij spiegelend

THEN EN SYMBOLEN

naar vergelijkingsmateriaal. Maar nu zoekt hij dat niet zozeer overzee, als wel in het eigen Europese verleden. Voor de vraag hoe het christelijk geloof vlees en bloed zou kunnen worden in onze hedendaagse cultuur werkt hij deze keer niet in de breedte, maar in de diepte.

De vraag die hij tot inzet van zijn boek heeft gemaakt is deze. Zouden er in een tijd van ontkerstening ook lessen getrokken kunnen worden uit de vroege kerstening? Zou een antwoord op die vraag ons kunnen helpen bij het vertolken van de christelijke boodschap vandaag?

Met die wichelroede speurt Wessels de geschiedenis van de ontmoeting tussen het prille christendom en de vroeg-Europese cultuur af. Hoe verliep de allereerste 'inculturatie' van het christelijk geloof eigenlijk in Europa? Welke wisselwerking vond er in de eerste eeuwen van onze jaartelling plaats tussen het evangelie en zijn omringende context? Wellicht leert ons het verhaal van het vroegere, pre-christelijke Europa meer over geloven in het post-christelijke Europa van vandaag.

Zo'n weidse blik terug in de geschiedenis levert meteen al een flinke portie christelijke zelfrelativering op. Het spreken over ontkerstening, zoals dat tegenwoordig gebeurt, suggereert immers dat de bevolking vroeger wel echt christelijk was. Welnu, Wessels constateert dat ook het vroeg-Europese christendom maar een dun laagje vormde. Met de Franse historicus Jean Delumeau waagt hij dan de stelling dat 'de God van de christenen in

het verleden veel minder levend was dan men heeft gedacht en dat Hij vandaag veel minder dood is dan men wel beweert.'

Maar als Europa nooit meer dan gedeeltelijk is gekerstend, wat betekende die kerstening dan en hoe ging zij in het werk? Voor de beantwoording van deze vraag bekennt Wessels dat hij veel te danken heeft aan een inzicht van de godsdienstfenomenoloog Mircea Eliade. Deze constateerde dat het succes van de verspreiding van het christendom gelegen was in de creatieve wijze waarop het gebruik wist te maken van de mythen en symbolen van de religies en culturen die het ontmoette. Het christelijk geloof zwoer de universele oersymbolen van het heidendom niet af, maar integreerde ze.

Het water werd het water van de doop; de levensboom het kruis; het brood het lichaam van Christus enzovoort. De christelijke zingeving bekroont en vervolmaakt de vroegere beelden, maar schaft ze niet af. Het geloof betekende zo de 'opheffing' van de niet-christelijke religies, en dat in dubbele zin: ze werden 'afgeschaft' doordat ze op een hoger, want christelijker plan werden verheven. De instructie die paus Gregorius de Grote in de 6e eeuw meegaf aan de missionarissen naar Engeland verklaart het Europese succes van het christelijk geloof: 'behoudt datgene van de andere religie wat niet direct met het evangelie in strijd is.'

Succesvol

Natuurlijk was er ook die andere, agressieve, anti-thetische houding. Er is ook de missionaris die heilige eiken omhakt (Bonifatius), naast de gelovige die heidense bronnen zegent en christelijk omdoopt (Willibrord). 'Christus tegen de cultuur' staat zo naast 'Christus als transformeerder van de cultuur'.

Wessels kiest echter zonder reserves voor de houding van Willibrord, tegenover die van Bonifatius. Hij is uit op synthese, eerder dan op antithese, en niet alleen omdat hij zo irenisch van aard is. Aanvaarding van de cultuur is eenvoudigweg de meest succesvolle manier geweest om het christelijk geloof wortel te laten schieten. Met een keur aan citaten en een stoet van schrijvers toont Wessels aan hoe het feitelijk veelal zo verlopen is, dat 'het zaad van het evangelie is ontkiemd in de akker die door de filosofen was bevochtigd'. Dit citaat van de vroeg-christelijke wijsgeer Clemens van Alexandrië laat Wessels niet alleen voor de Griekse filosofie gelden, maar ook voor de Keltische en Germaanse mythologie.

De vermenging van cultuur en christelijk geloof is daarbij geen eenrichtingsverkeer geweest. Het geloof heeft zich niet alleen het heidendom toegeëigend, maar er soms zelfs aan inhoud door gewonnen. Een paar voorbeelden. Door de vergelij-

Keltisch kruis

king van Jezus met de antieke god van de geneeskunde Asclepius heeft het christendom veel meer oog gekregen voor de genezende activiteit van Christus. Dankzij de zonnegod Helios is ook het licht van het evangelie sterker gaan schijnen; want zonder het heidense feest van de onoverwinnelijke zon (Sol Invictus) zouden we nooit kerstfeest hebben gevierd. De sacramentele maaltijden die in de Griekse mysteriegodsdiensten werden gehouden hebben de viering van de christelijke eucharistie verrijkt.

Bepaalde accenten in het evangelie hebben zo dankzij het heidendom nadruk gekregen. Je kunt dus zeggen: de Grieken en Romeinen hebben de kerk iets te zeggen gehad. Maar je kunt de verhouding tussen beide ook van de andere kant, vanuit de cultuur bekijken en dan met Wessels concluderen: 'Het christendom heeft geen nieuwe cultuur gebracht, maar de oude Grieks-Romeinse cultuur vernieuwd, verjongd en gereinigd.' De verkondiging van het verlossende werk van Christus en de godsdienstige behoefte aan verlossing in de helleense cultuur ontmoetten elkaar.

Witte kleding

Eenzelfde synthese geeft de ontmoeting tussen Keltische cultuur en christendom in het 5e- en 6e-eeuwse Europa te zien. Zo vloeien daar bijvoorbeeld de Keltische moedergodin Brigid en de christelijke Maria ineen. De godin ondergaat een vermaagdelijking en wordt gaandeweg geïdentificeerd met de moeder van

Kerstfeest: Germaanse trekken

God. (In het algemeen geldt trouwens dat de kerk het oud-Europese veelgodendom knap heeft weten te integreren als heiligenverering.)

De houding van de kerk tegenover de Keltische Druïden was evenwel onverzoenlijk; niet zo vreemd als men alle Asterix en Obelix-associaties even laat varren en bedenkt dat Druïden een cultus beoefenden waar mogelijk ook mensenoffers aan te pas kwamen. Hun hele organisatie werd door het christendom vernietigd. Maar opnieuw benadrukt Wessels dat de heilige cultusplaatsen van de Druïden en hun bardenscholen later wel uitgroeiden tot zendingscentra en kloosters; naast de breuk is er vooral de overgang. Al was het alleen maar in uiterlijkheden: de Keltische Druïden droegen de ons bekende 'kloosterlijke' witte kleding en tonsuur. Maar zij zijn ons vertrouwd alleen omdat de monniken als het ware de Druïdenmantel overnamen!

Niet alleen de christelijke kleding, ook de kerkelijke kalender herinnert nog aan de Keltische godsdienst. Zo werd de 'geestnacht' op 1 november later gekerstend tot Allerheiligen en het Keltische feest van de reiniging op 1 februari tot Maria Lichtmis. De vruchtbaarheidscultus in de meimaand werd verbonden met de Maria-vroomheid, zodat mei de Mariamaand

werd. Ook in de legende van de Heilige Graal komen Keltische en christelijke traditie samen. De heidense motieven van initiatie en inwijding en het lange en dramatische zoeken, die in de legende een rol spelen, worden in het kader van de christelijke symboliek geplaatst.

Runensteen met Christus in ketenen

Dat het hier opnieuw geen eenzijdige, maar wederzijdse beïnvloeding betreft, blijkt uit het feit dat in de Graallegende ook iets met het middeleeuwse ridderideaal gebeurt. De ridder is niet meer alleen een dappere strijder, maar wordt ook een christelijke held: hij brengt begrip op voor wat arm is en zwak, en leidt een kuise levenswandel.

Sinterklaasfeest

Meer dan de Kelten spreken de Germanen tot onze verbeelding: Tyr, Wodan, Donar, Freya zijn de goden die ons nog dagelijks begeleiden, al was het alleen omdat de dins-, woens-, donder- en vrijdag hun namen nog dragen. Wessels wijdt een groot hoofdstuk aan de Germaanse 'contextuele theologie' van de vroege middeleeuwen. Wat we van de Germaanse religie weten, stamt in feite uit de christelijke periode en is al een produkt van de wisselwerking van evangelie en cultuur. De eerste kerstening was min of meer 'voltooid' rond het midden van de achtste eeuw.

In de overgangstijd van heidendom naar christendom ontstond de Edda, een bundeling sagen, onschatbare bron van informatie over de Germaanse godenwereld. Wat Germaans en wat christelijk is, valt

ZONDAG

Vogelzang, De Tiltenberg Vrouwen-viering

In een bos temidden van de bollenvelden ligt het bezinnings- en vormingscentrum de Tiltenberg. Het is een project van de Graal, een van oorsprong in het christelijk geloof gewortelde, internationale beweging van vrouwen.

De leidinggevendenden van de Tiltenberg werken vanuit een eigen feministische gerichtheid aan persoonlijke en structurele veranderingen. Tegenover de patriarchale waarden van de samenleving stellen zij de overtuiging van het in de diepste werkelijkheid verbonden zijn van alles en allen, en dat al wat onrechtmatig gebroken en gescheiden werd en is, moet worden bevrijd en geheeld.

Dit uitgangspunt geldt ook voor de vrouwenvieringen die sinds 1988, geïnspireerd door de Woman-Church traditie in de Verenigde Staten, maandelijks gehouden worden. De vrouwen komen bijeen om de kern van het leven te vieren en elkaar te inspireren op hun weg. Er is een voorgangster en geen vastgelegde liturgie. De verantwoordelijkheid voor een viering wordt gedragen door hen die deel hebben genomen aan de voorbereiding ervan. Ook kan ieder die dat wil eigen ervaringen inbrengen ter inspiratie.

Het afgelopen jaar was het hoofdthema 'Vrouwen en mystiek'. Aan de orde kwamen: Theresia van Avila; Hildegard van Bingen; Clara van Assisi; Catherina van Sienna; Hadewych; Brigitta van Zweden; Zuster Bertken; Mechteld van Maagdenburg.

Met als thema 'Voormoeders krijgen

naam' gaat vandaag de laatste viering van de cyclus over Beatrice van Nazareth. Voordat de viering begint, maken de tien bezoeksters eerst kennis met elkaar in de huiskamer. Daarvoor ligt ook gekleurde klei op tafel waarmee uiting gegeven kan worden aan wat ieder persoonlijk in de afgelopen weken heeft ervaren. Uitgebeeld worden onder meer verbondenheid (ketting), uitgeteld zijn (vermoed poppetje), pijn en verdriet (stekels) en leegte.

Na de kennismaking begint de viering in de kapel met een moment van stilte en het lied 'Geroepen bij je naam ben jij', waarna verteld wordt wat voor Beatrice van Nazareth belangrijk was in haar leven. Beatrice van Nazareth (1200-1268) was hoofd van een cisterciënzer klooster in Nazareth bij Lier in Vlaanderen. In haar boek 'Seven Manieren van Minnen' beschrijft ze de zeven stappen op de weg van de goddelijke liefde. De eerste stap is het verlangen naar die liefde en de tweede het inzicht in de belangeloosheid ervan. Daarna volgt het lijden, de troost en steeds intenser lijden, om uiteindelijk op de zesde trap de balans te ervaren; het einde van alle tegenstrijdigheden en conflicten. De hoogste en zevende trap is de eenwording met God in een nieuwe ruimte en een nieuwe tijd.

In het gedeelte dat uit haar boek wordt voorgelezen, schrijft ze over de zevende trap waar: 'de door God beminde verzinkt in een overweldigende zoetheid der minne (...) waardoor een wonderlijke zaligheid, een hooggestemde vrijheid en een overvloed van grote vreugden erva-

ren wordt (...). Als haar geest volledig wegzinkt in de minne, valt haar lichaam weg, versmelt haar hart en ontvallen al haar krachten. Zo wordt zij terstond hevig bewogen en geheel overmand door de stuwende volheid van haar hart, zodat het soms, haars ondanks, uitbreekt en overloopt.'

Het blijkt niet de bedoeling van de viering te zijn inzicht te krijgen in het hoe en waarom datgene wat Beatrice van Nazareth schrijft, van betekenis zou kunnen zijn voor vrouwen in deze tijd. Volgens de spreekster gaat het erom dat zij leefde en nadacht over de dingen die voor haar zelf belangrijk waren in haar tijd. Nu wordt van belang geacht dat Beatrice als voormoeder met haar naam tegenwoordig gesteld is. Zo krijgt ze een gezicht en wordt ze een steunpunt in de ketting van vrouwen vanuit het verre verleden tot in het heden. Hun namen klinken in het te zingen lied 'k Zou zo graag een ketting rijgen'.

In het daarop volgende ritueel schrijven de deelnemers hun eigen naam in het midden van een papieren ster en de namen van voor hen belangrijke vrouwen op de punten ervan. De namen worden uitgesproken en vervolgens vouwt men de punten van de ster naar binnen en legt iedereen zijn ster in één van de teiltjes water die in het midden van de kring staan. De sterren ontvouwen zich op het water als waren het ontluikende bloemen. Tijdens de evaluatie van de viering blijkt dat men dit als een mooie afsluiting van de themacyclus heeft ervaren.

Kortjakje

niet meer eenduidig te onderscheiden. Vaak wordt een verband gelegd tussen de sage over de god Odin, die kennis van de magie en de runden verkrijgt door negen dagen en nachten lang, doorboord met zijn eigen speer, aan een boom te hangen, en de kruisdood van Christus. Wessels spreekt echter heel voorzichtig alleen van een verband 'in afgeleide zin.' Over een andere vermenging van Germaanse cultuur en christelijk geloof is hij stilliger: die tussen de Wodandienst en het Sinterklaasfeest. Op de zesde december vierden de Germanen feest vanwege de komst van Wodan; in die maand trok de god rond om de ongehoorzamen te straffen. Al neemt Sinterklaas dan niet Wodan's wolkenhoed over, maar draagt hij een mijter, hij bezit wel diens grijze baard. En zoals Wodan door de lucht reed en over daken, zo ook Sinterklaas. Zijn schimmel vindt zijn Germaanse tegenvoeter in de achtvoetige Sleipnir, die ook door schoorstenen kroop. Ik kan hier alle parallellen die Wessels tussen beide feesten signaleert niet opnoemen. Maar ze maken van zijn boek ook een 'Fundgrube', een schatkamer aan leuke informatie.

Wessels gaat ook uitgebreid in op de Germaanse achtergrond van het Kerstfeest. Hij laat zien hoe tal van kerstgebruiken van het Germaanse Joelfeest afkomstig zijn. Op 25 december begon dit midwinter- of zonnewendefeest, verbonden met de figuur van Odin. Eten en drinken speelden als sacrale offerhandelingen een belangrijke rol, evenals het lawaaimaken (in ons land van kerst naar nieuwjaarsnacht verlegd) en het geven van geschenken. Ook tussen de levensboom Yggdrasil, in het centrum van de wereld en symbool van het zich steeds vernieuwende leven, en onze meiboom en kerstboom zijn parallellen te trekken. Al zijn de Germaanse trekken in het Kerstfeest duidelijker te onderscheiden dan die van het christelijke Pasen, ook van dat feest geldt dat zijn vóór-christelijke herkenningspunten duidelijk zijn te onderkennen. Al zou het alleen al in de naam van het feest zijn, dat in Engeland 'Eastern' wordt genoemd en in Duitsland 'Ostern'. Vermoedelijk, zo weet Wessels te melden, is deze naam ontleend aan de Saksische lente- en eiergodin Eastre of Ostara. Zij wordt beschouwd als de godin van de opstanding van de natuur, na de lange dood van de winter. Ter gelegenheid van haar feest werden eieren gegeven en vuren ontstoken. Ook het gebruik van het verstoppertje met eieren in de akker stamt uit deze tijd en moet in verband met vruchtbaarheid worden gebracht. Christenen kerstenden het Ostara-feest door in het ei een symbool voor de opstanding van Christus te zien.

Geen 'mythische smetten'

Met andere auteurs vindt Wessels zo telkens zijn stelling bevestigd: 'Het christendom is met wijs beleid te werk gegaan, en heeft het oude geloof niet willen uitroeien, maar veredelen en verheffen of althans, in het geoorloofde, lijdelijk willen toezien.'

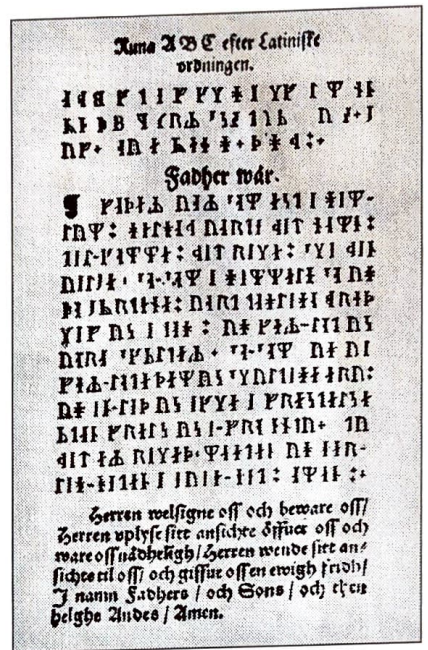
Hoe waardevol de informatie die Wessels verschaft op zichzelf al is, ze heeft een bedoeling. De auteur is in de eerste plaats missioloog en geen historicus. Het boek wil meer dan alleen geschiedenis beschrijven; het wil er ook lering uit trekken. Welnu, de vrucht van Wessels' gang door de vroeg-Europese geschiedenis is aanzienlijk: men hoedt zich er na lezing van zijn boek wel voor om nog al te heldhaftig te gaan spreken van een 'zuiver' christendom dat zich van 'mythische smetten' vrij moet houden. De mythe is in principe eerder de bondgenoot dan de tegenstander van het christelijk geloof, concludeert Wessels in het gevolg van Mircea Eliade. Hij ontleent aan dit inzicht een behartenswaardige aanbeveling. Om het christendom in onze hedendaagse audiovisuele beeldcultuur te redden, moeten we het mythische denken opwaarderen; het meegaan met de secularisering en de ontmythologisering van de jaren zestig was een historische vergissing van sommige theologen. We moeten Rudolf Bultmann (die het evangelie wilde aanpassen aan de rationaliteit van de moderne techniek) inruilen voor Eugen Drewermann (die in het evangelie de sacrale oersymbolen van de mensheid herontdekt).

Koudwatervrees

Wessels bevrijdt christenen met zijn boek zo van de koudwatervrees voor de cultuur, in al haar wisselende gestalten. Dat is een verademing. Het 'naakte' christendom bestaat blijkbaar niet, maar kleedt zich telkens in het gewaad van het symbolisch universum waarvan het deel uitmaakt. Het heeft ook geen zin naar een onveranderlijke kern te zoeken, om die vervolgens aan anderen op te leggen. Het evangelie is geen substantie, die van buiten in een cultuur kan worden binnengebracht. Het is eerder een transformerende kracht die heilzaam werkt in een

De eenigige god Odin

Het Onze Vader in runenschrift

cultuur. Cultuur en evangelie verhouden zich niet als water en wijn, maar als het sap en de druiven.

Tegelijk roept Wessels' benadering vragen op. Zijn historisch onderzoek staat immers van meet af aan al zo in het perspectief van de continuïteit tussen christelijk geloof en cultuur, dat voor de breukmomenten tussen beide eigenlijk geen plaats meer is. Er zit een zekere polemische eenzijdigheid in Wessels' optiek, die zijn beeld van de geschiedenis sterk bepaalt. De Paulus die zich op de Aeropagus beroept op de wijsheid van de Grieken komt breeduit aan het woord; dezelfde Paulus die tegenover de Corinthiërs de Griekse dwaasheid aan de kaak stelt, komt wat in de marge terecht. Dat blijkt duidelijk als we bijvoorbeeld Wessels' visie op de Germaanse Edda vergelijken met een andere aandachtige lezer van datzelfde boek, de Nederlandse befaamde theoloog K.H. Miskotte. Zijn studie *Edda en Thora* ontstond in de jaren dertig, toen het nazisme zich beriep op de Germaanse bronnen van onze cultuur.

Miskotte en Hitler

Miskotte trok de grenzen toen scherp en duidelijk: 'Edda staat voor de mythische rechtvaardiging van de machten, Thora staat voor het charter der humaniteit', en: 'Ongeloof staat tegen geloof', zo bracht hij de tegenstelling tussen de Germaanse mythe en de bijbel op een noemer. Miskotte's antithese wordt door Wessels terecht geplaatst in het kader van de jaren dertig en de opkomst van het nationaal-socialisme. Met Hitler is echter lang niet alles over de Germanen gezegd, temeer niet omdat hij hen maar liet buikspreken. Maar is de felle bijbelse antithese tussen de God van Israël en de afgoden, waarop Miskotte zich toen beriep, alleen aan de jaren dertig gebonden? Ook Miskotte wist 'dat het standhouden van het Duitse nationaal-socialisme aan veel primitievere feiten te danken of te wijten is dan de religieuze mythe'. Desondanks ervoer hij

de tegenstelling tussen Edda en Thora als 'een worsteling tussen de werkelijkheid van het heidendom en die waarheid, die kerk en synagoge gemeen hebben, voorzover zij het oude testament gemeen hebben.'

Onverzoenlijkheid

We vinden die worsteling bij Wessels niet terug. Hij heeft wel oog voor de 'compromisloze positie tegenover de heidense religie' die het jodendom inneemt, maar voert haar met zijn zegsman Peiris terug op een 'semitische intransigentie'. Voor dat de lezer hierdoor misschien op verkeerde gedachten zou kunnen worden gebracht, voegt hij er direct in een voetnoot aan toe, dat deze joodse onverzoenlijkheid niet van etnische oorsprong is. Maar van welke oorsprong is zij dan wel? Waren er hier dan misschien theologische redenen in het spel? We horen het niet. Dat is jammer, want de verhouding tussen christelijk geloof en heidendom werd niet alleen door Israël zelf, maar – aldus de constatering die Wessels ook regelmatig in zijn speurtocht doet – in de geschiedenis van het christendom ook bijvoorbeeld door Constantijn, door de Saksen en door de IJslanders als een echte strijd ervaren, die soms tot een breuk in hun culturele zelfverstaan noopte. Het christelijk geloof stond op zulk een gespannen voet met de cultuur, dat er van 'verheffing' en 'veredeling' geen sprake meer kon zijn. Maar Wessels wenst blijkbaar

'de tweekamp tussen Thor en Christus', waarvan een Noorse christen in de tiende eeuw getuige dacht te zijn, niet meer in het kader van de strijd tussen JHWH en de goden te plaatsen.

De historische vraag hoe de inculturatie van het christelijk geloof feitelijk is verlopen, beantwoordt nog niet de theologische vraag naar de christelijke rechtmatigheid ervan. En het is met deze theologische vraag, dat Wessels zijn lezers wat laat zitten. Was de aanpassing aan de cultuur nu een bewuste, gelovige aanvaarding of meer een strategische keuze uit winststreven en overlevingsdrang? Welke aanpassing kan christelijk nog wel door de beugel en welke niet meer? Welke criteria moet men aanleggen om de geschiedenis achteraf te beoordelen? Kan men eigenlijk wel over het christelijke gehalte van vroegere christenen oordelen? Wessels doet het wel, maar lijkt bij voorbaat al hun apologet. Maar kunnen vroegere generaties het niet mis hebben gehad? Niet in het feit dat ze het geloof wilden incultureren, maar wel in de wijze waarop zij het hebben gedaan?

Grote winst

Zo beschouwt Wessels de Germaanse evangeliebewerking uit de achtste eeuw, de *Heliand*, als een legitieme vertaling van het evangelie, geschreven vanuit pastoraal oogmerk. Men hoede zich er dus voor hier lichtvaardig van een 'verval-

ding' van het christelijk geloof te spreken, zoals sommigen doen. Het is de grote winst van Wessels' boek dat men niet al te gemakkelijk meer zo'n oordeel zal vellen. Maar een oordeel velt ook hij, al is het nu in het positieve.

Terwijl de balans over deze achtste-eeuwse 'germanisering' positief uitslaat, is zijn visie op de twintigste-eeuwse 'germanisering' van de nazi's daarentegen ondubbelzinnig negatief. Daarover is bij Wessels geen enkel misverstand mogelijk en niemand zal hem dat betwisten. Maar waaraan ontlenen we in dit oordeel onze maatstaven? Aan de humaniteit? Maar waaraan toetsen we die? Kun je vanuit het christelijk geloof aan godsdiensten hoogstens ethische, of ook theologische criteria opleggen? Kan men enkel zeggen dat zij de menselijkheid niet mogen schenden of moet men ze ook op hun waarheid durven toetsen? Men wordt na lezing van Wessels' boek milder in het oordeel over de geschiedenis; men kijkt relativerender aan tegen de eigen tijd, wordt open voor het experiment van hedendaagse vormen van inculturatie. Maar al verleggen we onze criteria, aan de discussie over wat goed en wat nu slecht christelijk geloof is, ontkomen we niet.

Frits de Lange

Anton Wessels: *Kerstening en ontkerstening van Europa; wisselwerking tussen evangelie en cultuur*. Uitgave Ten Have. Prijs f 39,50. Een Engelse vertaling van het boek verschijnt binnenkort.

Daniël lacht

De koning vroeg eens aan Daniël: 'Waarom aanbid je Bel niet?' Hierop antwoordde Daniël: 'Ik vereer geen beelden die door mensenhanden gemaakt zijn, maar wel de levende God die hemel en aarde geschapen heeft.' Toen zei de koning: 'Mee je dan dat Bel geen levende god is? Je ziet toch hoeveel hij dagelijks eet en drinkt!' Daniël begon te lachen en zei: 'Laat u niet bedriegen, koning! Dat ding is van binnen van leem en van buiten van brons; nog nooit heeft het iets gegeten of gedronken.' De priesters van Bel hadden onder het altaar een geheime toegang gegraven, zodat zij, hun vrouwen en hun kinderen elke dag al het eten konden weghalen. Toen de koning de volgende morgen de tempel binnenkwam en de offertafel leeg zag, riep hij uit: 'Bel, bij u is volstrekt geen sprake van bedrog.' Daniël lachte (weer). Nu zag de koning de voetstappen van de priesters, van hun vrouwen en kinderen. Hij werd boos op de priesters van Bel (terwijl Daniël lachte).

Wat betekent lachen hier? Ik denk niet dat het zomaar 'uitlachen' betekent, alsof Daniël de koning durfde uit te lachen. Het betekent, denk ik, ook niet glimlachen. Alsof Daniël stiekem terzijde stond te glimlachen.

Nee, lachen betekent in dit verhaal een openlijke daad, een officieel doorzien van de Bel-cyclus. Door te lachen durfde Daniël het bedrog van de Bel-priesters aan de kaak te stellen, (je zou ook kun-

Daniël 14 (deuterokanoniek)

nen zeggen: Daniël stak er de draak mee). Door het lachen van Daniël werd Bel (Baäl) alleen maar een ding, een mechanisme, een automaat. Doordat Daniël lachte, werd het ding onttoverd, levenloos, een afgod, terwijl de god van hemel en aarde de levende God is.

De filosoof Henri Bergson zei het zo in zijn boekje *Le Rire*: 'Het komische is die kant van de persoon, waardoor hij op een ding lijkt, dit aspect van menselijke gebeurtenissen, dat door een starheid van een bijzonder soort, het simpele mechanisme, het automatisme om kort te gaan, de levenloze materie nabootst. Het drukt een individuele of collectieve onvolmaaktheid uit, die vraagt om een onmiddellijke correctie. Het lachen brengt deze correctie aan. Het is een bepaald sociaal gebaar dat een bijzondere verstrooidheid van mensen en gebeurtenissen onderstreept en onderdrukt.'

Bij nader inzien blijkt ook Psalm 115 een

zekere verwantschap te hebben met het verhaal van Daniël, Bel en de draak. Psalm 115 bevat namelijk een spotlied op de afgoden in de trant van: Ze lijken wel een mond te hebben, maar spreken kunnen zij niet, zij lijken wel ogen te hebben, maar zien kunnen zij niet. Allen die daarin geloven, worden net zo stom, doof en blind als de afgoden die zij vereren.

De Babyloniërs vereerden ook nog een grote draak en probeerden Daniël ertoe te brengen die te aanbidden. Daarop zei Daniël: 'Geef mij verlof dat ik zonder stok of zwaard de draak zal doden.' Hier volgt het sprookje van Daniël en de draak.

Daniël nam nu pek, vet en haren, bracht dat te zamen aan de kook en maakt er koeken van; die stopte hij de draak in de muil, het beest vrat ze op, en barstte open. Toen zei Daniël: 'Dat hebben jullie vererd.' Het volk was boos, keerde zich tegen de koning, en riep: 'De koning is een jood geworden.' Hij had namelijk Bel vernield, de draak gedood, en de priesters laten aflsachten. Tot slot volgt nog het verhaal van Daniël in de leeuwenkuil. Al deze Daniël-verhalen overziende, kan men zich afvragen: willen al deze verhalen (en sprookjes!) misschien duidelijk maken dat wij ons het best kunnen bevrijden van dit bijgelovige gedoe door het belachelijk te maken? Het enige risico is dat wij het kind met het badwater weggoien. Dat we dus met alle kolder, ook de godsdienst, van anderen en van onszelf, weggoien.

Jan van Goudoever